

"Ingefreds sten" och häradsindelningen på Öland

Autor(en): **Hellberg, Lars**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Beiträge zur nordischen Philologie**

Band (Jahr): **15 (1986)**

PDF erstellt am: **21.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-858356>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

LARS HELLBERG

«Ingefreds sten» och häradsindelningen på Öland

På den äldsta kartan över Lenstad by i Torslunda socken på Öland finner man i ägofigurens övre vänstra hörn, sålunda längst uppe i nordväst, anteckningen «Ingefredh sten ett råmärke skiljer 3. häradher åth».¹ Rätt långt öster härom är ännu en råsten markerad; den står på en liten backe med namnet «Musholmen», som höjer sig ur en ganska stor sankmark, på kartan betecknad med ordet «Mååse». På de västra, östra och södra partierna av byns rågång är inga gränsmärken utsatta.

Kartan ingår i en s. k. geometrisk jordebok över bebyggelsen på Ölands södra hälft. Den förvaras i likhet med andra samtida aktsamlingar av detta slag i det till Statens Lantmäteriverk i Gävle (LMV) knutna forskningsarkivet, där den har signum G 1. Dess titelblad är försett med rubriken: «Geometrisk Affritning och Calculation Öffwer Ölandz = Södra Mootet Gräsgårdz, Hulterstadz, Möckelby och Algusrums Härader, Afmätt Åhr 1641 och 42; af Ambjörn Larsson».

Den geometriska kartläggning, som utfördes genom det 1628 inrättade statliga lantmäteriverket under dess första decennier, hade huvudsakligen fiskala syften. På kartorna redovisas därför jämte bebyggelsen i första hand åker och äng med uppgifter om produktionsförmågan. Om tillgången på betesmark och om andra «lägenheter», såsom skog till gärdslä och vedbrand eller fiske, ges endast summariska upplysningar. Själva karteringen är som regel grov och inte sällan behäftad med påtagliga brister. Eftersom kartläggningen främst gällde inägorna, försummas utmarken mer eller mindre, på många kartor finns den över huvud taget inte med. Detsamma gäller rågångarna som sällan är mera exakt tecknade. Namn på råmärken uppträder ytterst sällan och bör därför, då de anträffas, ägnas särskild uppmärksamhet.

Ambjörn Larsson, som alltså tillhörde den första generationen av statligt anställda lantmätare i Sverige, tycks ha varit både skicklig och efter omständigheterna omsorgsfull i sitt arbete. Docent Sölve Göransson, den främste kännaren av historiskt kartmaterial från Öland, har för mig framhållit att han är «påfal-

¹ Jag framför här ett varmt tack till min gamle vän docent Sölve Göransson, som först fäste min uppmärksamhet på namnet *Ingefreds sten* i de öländska lantmäteriakterna och senare bistått mig med många upplysningar av stort värde för den här föreliggande framställningen. Utan tillgång till hans många betydelsefulla bidrag till den öländska bebyggelsens historia hade den över huvud taget inte kunnat komma till stånd.

192

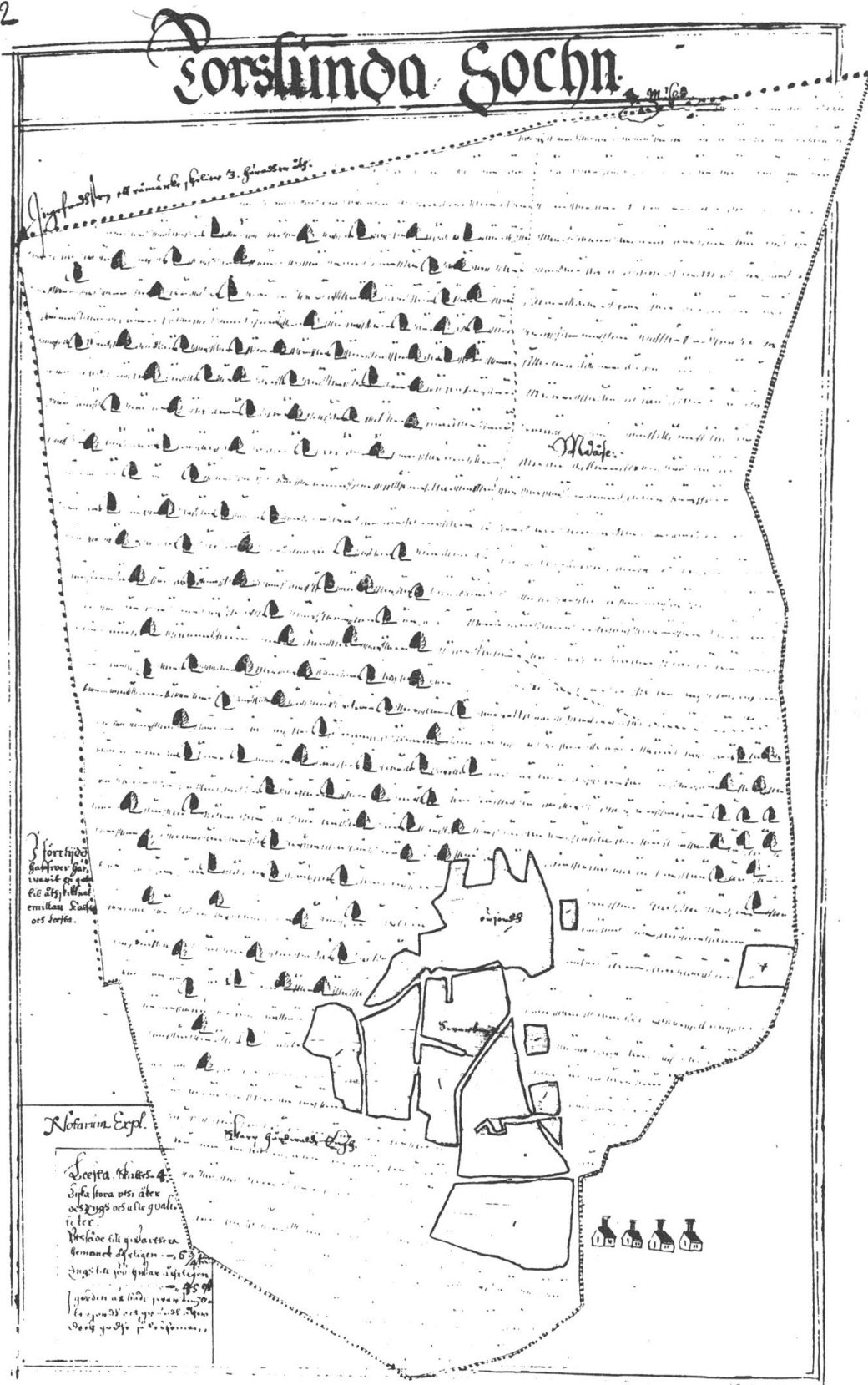

Fig. 1. Ambjörn Larssons karta över Lenstad by i Torslunda socken på Öland (ur geometriska jordeboken G 1 i LMV från 1641-42). Invid den västra rågången läses: «I förtijden haffwer här varit en gata til åthskillnat emillan Kalsta och Leesta.» Se i övrigt texten.

lande pålitlig i detaljerna». Hans kartor redovisar relativt ofta byarnas hela ägoområden, inmark såväl som utmark. Rågångarnas sträckning är emellertid då ofta starkt förenklad och bara i enstaka fall försedd med ett och annat utsatt råmärke, någon gång åtföljt av ordet «Råsten». *Ingefreds sten* är det enda namnet på ett råmärke som förekommer i hela den digra kartboken; det finns också på kartan över grannbyn till Lenstad i väster, «Kallsta», nu Kalkstad, och skrivs där «Ingefreds sten» utan vidare kommentar. På kartorna över de båda övriga grannbyarna, Skogsby i väster och Kåtorp i norr, är namnet inte medtaget.

År 1729 avmättes ägorna till Lenstad på nytt, denna gång mera exakt och detaljerat.² Författaren, lantmätaren C. J. Wallberg, redogör därvid noggrant för rågångens sträckning och ger även upplysningar om de enskilda råmärkena på själva kartan. Vid hörnrån i nordväst har han antecknat: «JngeFredsSten utmed vägen äro 2^{ne} Stora Stenflisor, den ena Snedt på den andra Liggandes, äro Skilljemärke emellan Lenstad, Kalkstad, Skogsby och Torslunda med Kåtorps Byar». Råstenen tecknas på kartan, i full överensstämmelse med beskrivningen, uppdelad med ett tvärgående streck i två hälfter och den är placerad omedelbart söder om ett avskuret parti av vägen Torslunda-Lenstad, varifrån en annan väg emot söder utgår strax öster om stenen. Vägstyckena slutar på kartan blint åt alla håll och de har tydligen inlagts bara för att visa stenens läge i en vägvinkel.

I skiftesakter över de fyra byar, som hade *Ingefreds sten* som gemensam hörnrån, förekommer namnet inte längre. Det tycks inte heller vara nämnt i antikvarisk eller lokalhistorisk litteratur och nutida upptecknare av dialekt och ortnamn har inte noterat det.³ Förmodligen har det för länge sedan fallit i glömska. En anledning härtill kan ha varit att stenen snart nog förlorade sin gamla och utan tvivel en gång mycket viktiga häradskiljande funktion, vilken Ambjörn Larsson på sin karta framhävde.

Lenstad tillhörde, ensam av byarna i Torslunda socken på Ölands västra sida, ännu på 1600-talet det östliga Möcklebo härad. Detta hade uppstått genom sammanslagning av de medeltida Myklabo hæradh och Gorbo hæradh och Lenstad har från början ingått i det senare.⁴ Som kännemärke i den territoriella indelningen på Öland bör sålunda *Ingefreds sten* ha haft mycket hög ålder. Men på 1690-

² Kartans signum i LMV är G 93 – 11 : 1. – Kartor över Lenstad och övriga här aktuella byar i Torslunda socken finns också i en yngre geometrisk jordebok från år 1682 av lantmätnarna Petter Gedda och Petter Arosander (LMV G 3) men där ges inga som helst upplysningar om «Ingefreds sten».

³ SÖLVE GÖRANSSON, *Härad, socken och by på Öland*, i: Bebyggelsehistorisk tidskrift, 4, 1982, tryckt 1983, s. 102, nämner «Ingefredssten» och den är också markerad på den till texten hörande kartan (Fig. 6). Jag hade då för Göransson framhållit min syn på namnets innebörd. Nu finner man namnet även hos GÖRAN HALLBERG, *Ortnamn på Öland*, Stockholm 1985, s. 129, i avsnittet «Namn på hallar, rör och stenar», dock utan någon språklig kommentar.

⁴ SÖLVE GÖRANSSON, *Tomt och teg på Öland. Om byamål, laga läge och territoriell indelning* (= Forskningsrapporter från Kulturgeografiska institutionen, Uppsala universitet, 27), Uppsala 1971, avsn. J; jfr densamme i not 3 anf. arb., särsk s. 101 ff.

talet omreglerades den öländska häradsindelningen ganska radikalt och Lenstad överfördes i samband därmed till Algutsrums härad, som alla övriga byar i Torslunda socken tillhörde.⁵ På 1729 års karta kunde därför sanningsenligt bara sägas att *Ingefreds sten* var «Skilljemärke» mellan fyra byar i Torslunda socken (jfr ovan).

I ett försök att tolka namnet *Ingefreds sten* måste man självfallet utgå från de här anförda kartbeläggen från 1641 och 1729, några andra skrivformer är inte kända. Från rent språklig synpunkt ligger det då närmast till hands att återföra namnbildningen på ett fsv. **Ingifridhar sten* och uppfatta den förra komponenten som genitiv på *-ar* av kvinnonamnet *Ingifridh* (< **-friðr*), fda. *Ingifrith*, egentligen en gammal växelform av *Ingrid*, fsv. *Ingridh* (*Ingiridh*), fvn. *Ingiríðr*, fda. *Ingirith*.⁶ Av fsv. **Ingifridhar sten* skulle otvivelaktigt utveckla sig en yngre namnform som på 1600-talet kunde skrivas *Ingefreds sten*.

Kvinnonamnet *Ingefred* är rätt väl styrkt i medeltida svenska urkunder.⁷ Det är alltifrån slutet av 1200-talet belagt både i mälardalens län och i Östergötland, Västergötland och Småland. I Danmark och inte minst i Skåne tycks det ha varit ganska vanligt.⁸ I enstaka 1500-talsjordeböcker har det också påvisats men excerperingen av detta källmaterial är ännu ojämn. En småländsk handling av år 1542 uppger emellertid att en «Ingefredt Knudtz» har utfått lön av fogden på Borgholms slott och följande år nämner en östgötsk jordebok en «Ingefred wdi Rockneby» i Norra Møre härad, beläget på fastlandet mitt emot Öland. Sölve Göransson har vidare på min förfrågan meddelat att han «har sett kvinnonamnet Ingefred/Ingifrid rätt ofta i öländskt material från 1500-/1600-talen, t. ex. i ladugårdsräkenskaperna». Tolkningsförslaget fsv. **Ingifridhar sten* får genom dessa personnamnsdata ett visst stöd.

Lika fullt måste det betecknas som mindre tilltalande och *a priori* föga sannolikt. Det skulle uppenbarligen innebära att namnet *Ingefreds sten* har tillkommit mera av en slump. En enskild person, därtill av kvinnligt kön, har vid något tillfälle och av för oss okänd anledning förknippats med den betydelsefulla råstenen. Dylik namngivning förekommer visserligen inte så sällan och någon gång händer det väl också att den kan verifieras genom pålitliga utsagor i skrift eller muntlig tradition. I detta speciella fall är dock det namnbärande objektet i sin art

⁵ Se litteraturhänvisningar hos GÖRANSSON i not 3 anf. arb. s. 97.

⁶ MAGNUS LUNDGREN, ERIK BRATE, E. H. LIND, *Svenska personnamn från medeltiden antecknade och ordnade* (Svenska landsmål och svenskt folkliv 10:6-7), Uppsala 1892-1934; E. H. LIND, *Norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden*, Uppsala, Leipzig 1905-15, jämte *Supplementband* utg. av Det norske Videnskaps-Akademi i Oslo, Oslo 1931; *Danmarks gamle Personnavne* [. . .] udg. af GUNNAR KNUDSEN, MARIUS KRISTENSEN og RIKARD HORNBY, 1:1-2: Fornavne, Khvn 1936-48. Jfr följande not.

⁷ Jag hänvisar till samlingarna för *Sveriges medeltida personnamn* i Uppsala, som jag har genomgått.

⁸ *Danmarks gamle Personnavne* (not 6 ovan).

så märkligt att man helst vill utgå från att dess namn är mera ursprungligt och att det på ett eller annat sätt står i samband med dess funktion som råmärke. Ett tolkningsförslag som tillgodoser sådana synpunkter bör ges företräde.

Enligt min mening reflekterar de nysvenska kartbeläggen ett fornsvenskt **Ingi-frōs sten*, vars förra komponent är genitiv av det gudanamn, som i klassisk fornisländska uppträder i den förvanskade formen *Yngvifreyr*. Som särskilt Wolfgang Krause klargjort i en mästerlig studie om det forngermanska gudanamnet *Ing* (urgerm. **Inguaz*) och det därav avledda «folknamnet» urgerm. **inguiāniz* 'ättlingar (dyrkare) av *Ing*', «ingvioner»⁹, går *Yngvifreyr* via *Ingifreyr* tillbaka på urnord. **Inguia-frauiar*, vilket betyder 'herren (härskaren) bland «ingvionerna»'. Förleden är formellt identisk med den som uppträder i mansnamn som *Ingemar*, *Ingemund* och *Ingvar* eller kvinnonamn som *Ingeborg* och *Ingrid* (*Ingefrid/-fred*); jfr lat. *Inguio-merus* (= *Ingemar*) i Tacitus' *Annaler* som namn på en cheruskisk hövding i tiden omkr. Kr. f. Västnordiskt är gudanamnets ursprungliga form belagd i uttrycket *allar attir inge freys*, avseende sveafolket, som förekommer i strof 10 av Þjóðólfs dikt *Haustlǫng* från omkring år 900.¹⁰ Ombildningen till *Yngvifreyr* beror på association med simplex *Yngvi*, äldst en titelartad beteckning på sveakonung av ynglingaätten, sålunda «ingvion», och återgående på urnord. **Inguiā*, singularformen av **inguiānir* 'Ing-ättlingar' (jfr ovan). Liksom personnamnsförleden *Ingi-* företräder förleden i det äldre isländska *Ingifreyr* den i gammal fast sammansättning nyttjade stamformen av folknamnet urnord. **inguiānir*.¹¹

Enligt den fornisländska mytologiska traditionen var *Freyr* framför allt svearnas gud, *svíagoð*, och just detta förhållande kommer jämväl till uttryck i den gamla benämningen *Ingifreyr* (*Yngvifreyr*). I Sverige och allra helst i det gamla sveaområdet är hans dyrkan som bekant mycket väl betygad genom talrika kultnamn med förleden *Frös-*, särskilt en lång rad *Frösvi*, *Frösåker* och *Fröslunda*. men självfallet har även gudens fulla och rimligtvis ursprungliga namn varit känt och nyttjat av svearna, även om det på grund av sin längd inte lämpade sig som förled i ortnamn och i det allmänna språkbruket kanske snart nog slogs ut av det kortare **Frøyr* (fisl. *Freyr*).

Jämte sin maka och syster *Fröja* (fisl. *Freyia*) företrädde *Frö* (fisl. *Freyr*) hos svearna den urgamla och för samhällslivet fundamentalt viktiga fruktbarhetskulten, vars främste företrädare och högste officiant var den karismatiskt uppfattade konungen, som kallades **Ingvi* (varav senare tydligen **Ingi*), fisl. *Yngvi*, «ingvio-

⁹ WOLFGANG KRAUSE, *Ing* (= Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philol.-Hist. Klasse, 1944, Nr. 10).

¹⁰ *Den norsk-islandske Skjaldedigtning* udg. [. . .] ved FINNUR JÓNSSON, A 1, Khvn, Kristiania 1912, s. 18. Jfr beläggregredovisningen hos LIND (not 6 anf. arb.), sp. 1119, samt KRAUSES diskussion i not 9 anf. arb., s. 238 f.

¹¹ De med fisl. *Yngvi* och *Yngvifreyr* sammanhängande problemen diskuterar jag mera utförligt i kommande arbeten, närmast i en uppsats med titeln *Inge och Inga – ett omaka kortnamnspar*, nu inlämnad för publicering i *Studia Anthroponymica Scandinavica*.

nen» *par préférence*. Av ortnamnen framgår att äringsgudarna i sveariket av ålder har dyrkats parvis i anslutning till centra, ofta med *tuna*-namn (*Tuna*, *Sigtuna*, *Ulltuna* o. s. v.), inom statliga förvaltningsdistrikt.¹² Ortnamnsparet *Frösvi – Frövi* uppträder två gånger på detta sätt men vanligare är kombinationer med äldre namn på fruktbarhetsgudar, *Ull* och *Tor* jämte *Härn* och *Njörd* (= *Nerthus* i Tacitus' *Germania*). Denna fornärvda dyrkan av äringsgudarna var i själva verket det hedniska svearikets statsreligion, som genomsyrade och befäste den politiska organisationen.

Det är mot denna bakgrund man måste betrakta och bedöma det märkliga förhållandet att guden *Frö* också dyker upp i namn på territoriella enheter inom det gamla sveariket. I Uppland fanns ett distrikt med namnet *Frøstolpt* '(guden) *Frös* tolt', som ännu går igen i sockennamnet *Frøsthult*, och en av de fyra fjärdingarna i det medeltida *Vadsbo*, nu *Vadsbo härad* i norra Västergötland, kallades *Frøsfier-pung*.¹³ Som jag i annat sammanhang skall visa ligger uppenbarligen svenskt politiskt inflytande under vikingatiden också bakom det sydjylländska häradsnamnet *Frøs herred*.¹⁴

I denna historiska kontext kan ett fornsvenskt **Ingifrøs sten* som namn på ett centralt råmärke på Öland inpassas med mycket god saklig motivering. Som jag i annat sammanhang framhållit har det öländska ortnamnsskicket i sin grundstruktur en «omisskännlig sveakarakter». ¹⁵ Däri ingår som helt dominanta inslag framför allt namn på *-inge*, *-sta(d)* och *-by*, åtföljda av de utmarksindicerande på *-säter* och *-rum*. Högst påfallande är att Öland – med *Böda* längst uppe i norr som enda undantag – saknar motsvarigheter till de mycket ålderdomliga sockennamn, mestadels osammansatta, som är så typiska för det gotländska namnlandskapet, t. ex. *Anga*, *Ardre*, *Boge*, *Bäl*, *Buttle*, *Endre*, *Fide*, *Fole*, *Hemse*, *Lau*, *Lye*, *När*, *Rone*, *Rute*, *Silte*, *Sproge* och *Väte*.

Som bekant har man inom svensk arkeologisk forskning främst med hänvisning till den rikliga förekomsten av husgrunder från tiden omkring år 500 e. Kr. länge antagit att bebyggelsen på både Öland och Gotland utsatts för allvarliga störningar i just detta tidsskede och flera forskare har också ansett att den bakomliggande orsaken härtill varit svearikets expansionssträvanden. Vad Gotland beträffar har man på senare tid sökt tolka de många husgrunderna, den

¹² Jag hänvisar till kommande framställningar med ingående redovisning av namnmaterialet. Jfr tillsvdare mina uppsatser *Svetjud och Norrlanden. En kompakt forskningsrapport*, i: *Florilegium Nordicum. En bukett nordiska språk- och namnstudier tillägnade Sigurd Fries den 22 april 1984*, Umeå 1984, samt *De finländska karlabyarna och deras svenska bakgrund*, i: *Festskrift till Åke Granlund 28. 4. 1984* (= Studier i nordisk filologi 65), Helsingfors 1984.

¹³ THORSTEN ANDERSSON, *Svenska häradsnamn* (= *Nomina Germanica* 14), Uppsala 1965, s. 101–03, med litteraturhänvisningar.

¹⁴ Se föregående not.

¹⁵ LARS HELLBERG, *Forn-Kalmar. Ortnamnen och stadens förhistoria*, i: *Kalmar stads historia* 1, Kalmar 1979, särskilt s. 136 ff.; citatet är från s. 138.

övergivna «kämpgravsbebyggelsen», också på annat sätt och det kan inte bestridas att namnskicket där har komponenter som vittnar om stark kontinuitet, även om därjämte ett tidigt sveainflytande träder klart i dagen. På Öland ter sig förhållandena från onomastisk synpunkt avgjort mindre komplicerade och lättare att komma till rätta med. Det förefaller sålunda klart att den nuvarande bebyggelsen där, sedan den tidigare praktiskt taget upphört att existera, i huvudsak måste ha grundlagts av koloniserande svear, och att denna nya bosättning mycket väl kan dateras till tiden omkring år 500 och närmast därefter.

På Öland finner vi landets sydligaste *Ullevi* och *Torslunda* samt även ett *Fröslunda*, alla tre ojäviga vittnesbörd om den för det hedniska sveariket typiska vegetationskulten. Och *Åkerbo härad* på öns norra del ger oss det sydligaste exemplet på den med sveasamhällets territoriella organisation intimt förbundna *kultäkern* (jfr nedan).

Ölands många *vårdböte*-platser, som bildar två separata kedjor längs den östra och västra landborgen, visar att ön i varje fall sedan vikingatiden har varit inlemmad i svearikets med den sjömilitära *ledungen* samordnade kustsignalsystem.¹⁶ En gammal ledungshamn indiceras säkerligen av namnen *Snäckstan* och *Snäckstaviken* strax norr om *Färjestaden*, det sedan 1300-talet dokumentariskt betygade överfartsstället till Kalmar på fastlandet; här har då varit en permanent station (jfr fvn. *stqð* f. 'båtplats') för distriktets krigskepp (fsv. *snækkia* f.).

Till Färjestaden kan man också helt visst med hjälp av ortnamnen lokalisera en forntida *centralort*, som har haft ett mycket förmånligt läge vid Kalmarsund och den västra landborgen. Vid *Torslunda*, som senare blev kyrkby, har den offentliga gudadyrkan inom distriktet försiggått. Det strax söder därom belägna *Karlevi* vittnar om att till centralorten i vanlig ordning förlagda *karlar*, d. v. s. krigsmän och tjänare ur allmogens led¹⁷, här har haft sin särskilda kultlokal, sitt *vi*. Om samma *karlar* erinrar säkerligen namnet *Karl(I)holm*, som betecknar en hamnplats strax intill den berömda Karlevistenen¹⁸, och förmodligen även namnet på grannbyn *Kalkstad*, vars äldsta kända skrivformer från 1500-talet är *Kal(I)esta* o. likn. Och *Tingstadbackarna* österut på «alvaret» eller utmarken, mellan byarna Karlevi och Eriksöre, ger besked om var centralortens tingsplats har legat.

Bynamnet *Eriksöre* tilldrar sig här ett alldeles speciellt intresse. Det skrevs nämligen äldst, i ett 1377 utfärdat originaldiplom, *Eriksrør* och det är tydligt att dess senare led från början är ordet *rør* 'stenröse', som på Öland är en vanlig beteckning på (större) gravröse eller gravhög. Nu är *Eriksöre* säkerligen av samma höga ålder som grannarna Torslunda och Karlevi. Men förleden i byns namn kan då knappast vara genitiven av mansnamnet *Erik*. Rimligtvis innehåller

¹⁶ HELLBERG i not 15 anf. arb. s. 139f. med karta s. 141.

¹⁷ Om *karlar* i svenska ortnamn se HELLBERG, *De finländska karlabyarna* [. . .] i not 12 ovan.

¹⁸ *Danmarks runeindskrifter* ved LIS JACOBSEN og ERIK MOLTKE [. . .], Atlas, Khvn 1941, s. 402-04, Text, Khvn 1942, sp. 471-76.

den i stället det till grund för detta liggande appellativet urnord. **aina-rikiar* 'allena rådande' eller 'synnerligen (framför andra) mäktig'¹⁹, som ursprungligen tycks ha varit en benämning på sveakonungen; jfr här den gamla sammansättningen *eriksgata* om den nyvalde sveakonungens rundfärd i riket. Med denna tolkning, som jag ämnar motivera utförligt i annat sammanhang, minner namnet *Eriksöre* om att en uppsvensk konung en gång i forntiden dött och gravlagts på Öland.

I Källa socken och Åkerbo härad på norra Öland har Sölve Göransson rekonstruerat ett annat administrativt centrum av uppenbart hög ålder, främst med hjälp av ägonamn i skiftesakter.²⁰ Han har sålunda kunnat närmare lokalisera inte bara den *kultåker*, varom häradets namn erinrar, utan även en annan med denna förbunden kultlokal, som indirekt gett namn åt byn *Vi*. Han har dessutom funnit en försvunnen fornborg, en offerkälla och ett tingsställe med tillhörande exekutionsplats, den senare också historiskt betygd. Tilläggas bör att bynamnet *Gillberga* strax i närheten, som innehåller ett till betydelsen okänt fsv. **gilb(i)ærg* och rätt allmänt uppträder i anslutning till forntida centralorter i det gamla sveaområdet, just här har sin sydligaste representant.

Till trakten av Färjestaden samt i Källa socken på norra Öland har tydligen mycket tidigt, kanske redan i samband med den äldsta kolonisationsfasen omkring år 500, vissa för svearnas sociala liv typiska funktioner knutits, vilka rimligtvis företrädde en territoriellt organiserad förvaltning. Hur de häri ingående distrikten varit beskaffade kan det oss till buds stående källmaterialet bara ge vaga besked om. Men det i distriktsnamnet *Åkerbo härad* – med direkta motsvarigheter i Västmanland, Södermanland och Östergötland – ingående inbyggarnamnet, fsv. **akerboar*, som förutsätter en gemensam kultåker, är säkerligen av hög ålder, även om dess förbindelse med termen *härad* kan vara sekundär och av yngre datum.

Att en som territoriellt skiljemärke nedsatt **Ingefros sten* skulle ha funnits till ända sedan 500-talet är inte sannolikt. Så långt tillbaka i tiden kallades säkerligen den manlige näringsguden ännu *Ull* och denna guds dyrkan betygas på Öland av bynamnet *Ullevi* i Gårdby socken, bara 3,5 km öster om Lenstad i Torslunda med «Ingefreds sten» som hörnrå (jfr ovan). Den territoriella organisation, som en **Ingefros sten* företräder, måste självfallet på grund av namnets hedniska karaktär vara förhistorisk men snarast vill man tänka sig att den har tillkommit i ett något senare skede. Av största intresse i detta sammanhang blir då frågan om det öländska häradets uppkomst.

På grundval av sina banbrytande undersökningar rörande de öländska byarnas struktur och genes har Sölve Göransson också lämnat viktiga bidrag till frågan

¹⁹ LENNART ELMEVIK, *Inskriften på Möjbrostenen*, i: Saga och sed 1978, Uppsala 1979.

²⁰ SÖLVE GÖRANSSON, *En okänd fornborg i Källa socken*, i: *Öländsk bygd. Åkerbo Hembygdsförenings årsbok* 1955, Kalmar 1955.

om *häradsindelningen*.²¹ Vad öns södra hälft beträffar har han helt övertygande rekonstruerat en på den s. k. *attungen* som byamål uppbyggd indelning i hi *æder* inom den sjömilitära *ledungens* ram, där den lägsta enheten, tydligen identisk med *hamnan*, som skulle utrusta en roddare för krigsskeppet, bestod av åtta attungar ('åttondelar!'), vilket här ofta svarade mot en hel by, och hela häradet innehöll tio hamnor, d. v. s. (10 × 8) 80 attungar. Denna häradsindelning gällde bevisligen under äldre svensk medeltid, på 1100- och 1200-talen, men Göransson antar på goda grunder att den når ned i vikingatiden. Den har snarast tillkommit i det oroliga skedet strax före år 1000 i samband med upprättandet av en militär stödjepunkt på Ölands sydspets, som då genom förlusten av Blekinge till Danmark hade blivit hela rikets sydligaste del. Dateringen anknyter till märkliga resultat från utgrävningarna av Eketorps borg i Gräsgårds socken, den sydligaste av de öländska fornborgarna. Dessa resultat har klargjort att borgen efter att länge ha legat öde på nytt togs i bruk i slutet av 900-talet och då inrättades för att tjäna som förläggning för en större truppstyrka. I sammanhanget har Göransson tilltalande indragit redan förut uppmärksammade särdrag i ortnamnsskicket på öns sydligaste del: den isolerade förekomsten av namn på *-by* med mansnamnsförläder samt det enastående namnet *Svibo* (*sueaboth* 1220) 'svearnas bod', betecknande ett kronogods som i början av 1200-talet disponerades av jarlen.²²

Denna öländska häradsinstitution tycks ha inrättats för försvarets omedelbara behov. Dess samband med ledungen är uppenbart. Huruvida den också omfattat öns norra del är på grund av källmaterialets brister ovisst. Bakom den tycker sig emellertid Göransson skymta en äldre indelning, vari sociala funktioner som ting och kult spelat en mera framträdande roll. Spår härav finner han främst på norra Öland, där redan distriktens namn har en mera ålderdomlig karaktär. Till grund för de inbyggarnamn, som ingår i de nordliga häradsnamnen *Förbo*, *Slätbo* och *Åkerbo*, ligger tydligen mycket gamla, icke bebyggelsebetecknande benämningar på kult- eller tingsplatser, medan de påfallande små häraderna på öns södra del allmänt har fått namn av större bebyggelser. De här ovan diskuterade, onomastiskt indicerade centralorterna i Åkerbo härad samt vid Färjestaden kan givetvis också lättare infogas i en äldre territoriell organisation med relativt stora enheter.

Vid en av militära behov frammanad och följaktligen statligt styrd omläggning av den territoriella indelningen på Öland – eller i varje fall på öns södra del – har man funnit det naturligt att utgå från en punkt i närheten av den viktiga centralorten vid Kalmarsund mitt på ön. Man valde ett ställe på utmarken, där ägorna till flera gamla byar möttes, ca 1,5 km sydöst om den plats där sedermera Torslunda kyrka byggdes. Här fanns säkerligen redan då en allmänt respekterad gränsmarkering. Genom den nya indelningen, som innebar att tre häraders

²¹ Se not 4 ovan.

²² SÖLVE GÖRANSSON, *Bebyggelsen i Ås under äldre historisk tid*, i: *Ås – socknen på Ölands sydspets* [. . .] Utg. av Ås Hembygdsförening, (tr.) Nacka 1975, särsk. s. 75–80.

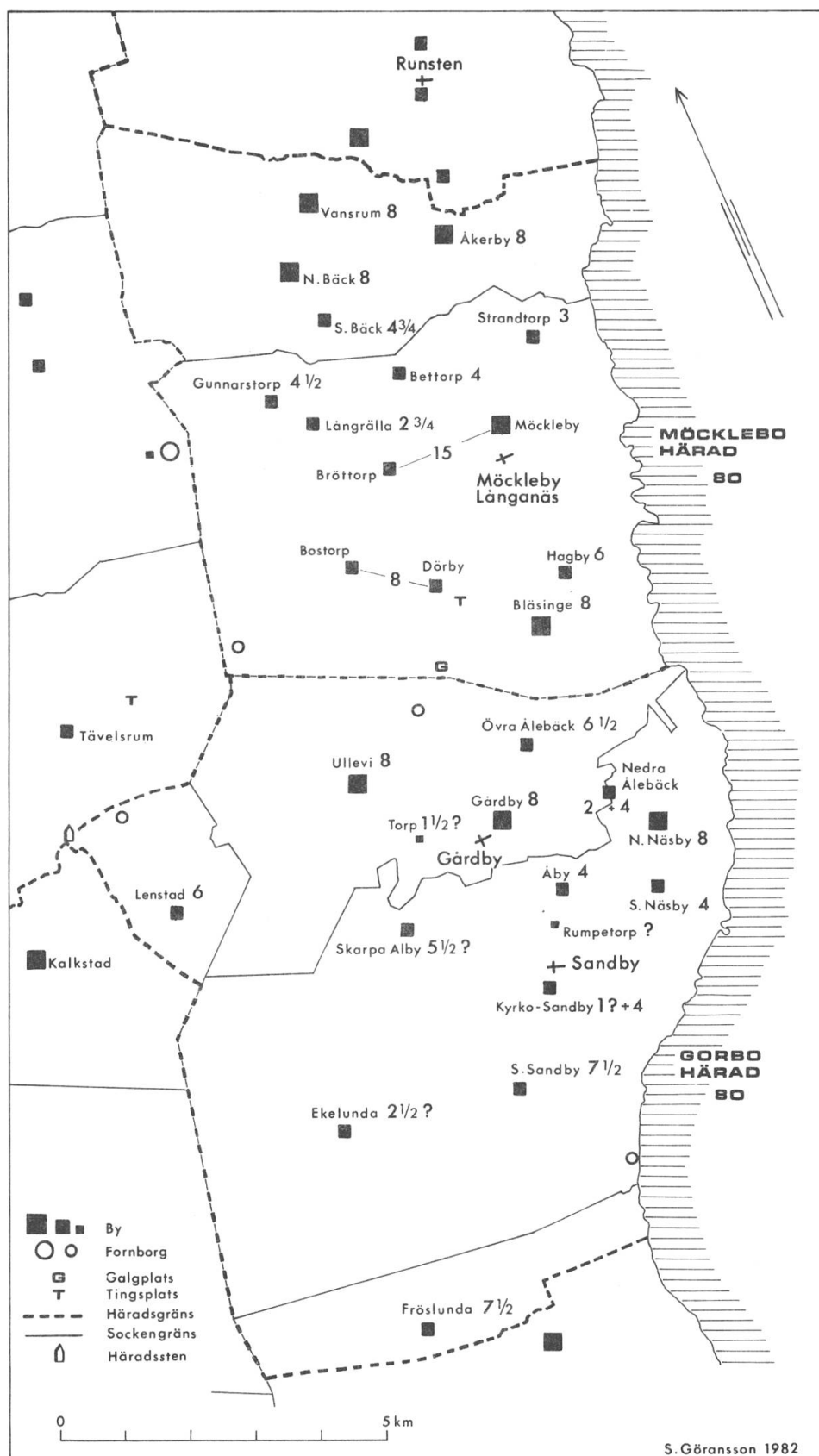

Fig. 2. Karta utvisande attungtal för byarna i de medeltida Möcklebo och Gorbo härad, båda med summan 80 attungar. Som synes ligger *Lenstad* i Torslunda socken till Gorbo härad, medan grannbyarna i samma socken, *Tävelsrums* i norr och *Kalkstad* (äldre *Kal//sta*) i söder, tillhör resp. Asgutsruma (nu Algutsrums) härad och Hulterstada härad. I skälet mellan de tre häraderna har «Ingefreds sten» inlagts. Ur SÖLVE GÖRANSSONS uppsats *Härad, socken och by på Öland* (se not 3), s. 103.

områden möttes just här, vann den emellertid i hög grad i betydelse och dignitet. Förmodligen nedsattes här ett helt nytt råmärke, en «häradsten», och denna bör snabbt ha blivit vida känd under namnet **Ingifrøys stæin(n)*, som gav klart uttryck åt den helgd och okränkbarhet stenen åtnjöt i egenskap av symbol för statsmakten i konungens med gudomen befryndade person.

Med hednisk kult i egentlig mening hade denna **Ingefros sten* ingenting att göra och dess namn kunde därför utan svårigheter överleva religionsskiftet. Men dess ursprungliga innebörd måste snart ha gått förlorad för namnbrukarna och därmed var fältet öppet för associativt betingade omtolkningar. Att resultatet så småningom – ovisst när – blev just *Ingefreds sten* är inte ägnat att förvåna. Ett ä. fsv. **Ingifridha(r) sten* skulle i yngre fornsvensk tid i dialekten på Öland ha fått nästan samma uttal som **Ingifrøys sten*. Och kvinnonamnet fsv. **Ingifridh* har som ovan påpekats uppenbarligen varit i bruk på Öland ända in i nyare tid. En anslutning till detta kvinnonamn har varit nära nog ofrånkomlig.

Med den här motiverade tolkningen förser oss den öländska *Ingefreds sten* med ett inte minst från religionshistorisk synpunkt välkommet svenskt ortnamnsbeleg på det uppmärksammade gudanamn, som i klassisk fornisländska uppträder i den ombildade och av modern forskning ofta missuppfattade formen *Yngvifreyr*.²³ Den gamla häradstenens namn är emellertid av stort intresse även i ett vidare historiskt sammanhang. Det säger oss sålunda något mycket väsentligt om gammal territoriell gränsläggning i vårt land och om dess sakrala bakgrund. Inte minst kan *Ingefreds sten* tillföra diskussionen om det nordiska *häradet* nytt och värdefullt stoff. Detta gäller framför allt frågan om häradets yttersta ursprung, som hittills dryftats på ett både fördomsfullt och trångsynt sätt och nu torde vara mogen för en radikal omprövning.

Som jag inledningsvis påpekade tycks *Ingefreds sten* snart ha blivit bortglömd, sedan den mist sin unika position som häradsskiljande märke. Nu är inte bara namnet utan också stenen borta. Den försvann i tysthet, när byvägen från Torslunda till Lenstad bättrades och rätades i senare delen av 1940-talet. Ingen tycks ha klagat då eller ens kommenterat händelsen. Möjligen hade den märkliga stenen kunnat räddas med hjälp av fornminneslagen om denna uppsats hade blivit skriven fyrtio år tidigare.

²³ Jfr not 11 ovan.

